

ТАРИХИ ҮДЕРІСТЕР КОНТЕКСТІНДЕГІ ИРАНДЫҚ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ДАҒДАРЫСТАРЫ: ҚАЛЫПТАСУ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШЕШІМДЕРІ

А.М. Чокатова, Б.Ш. Батырхан

АҢДАТПА

Бүгінгі ирандық ұлттық-мәдени бірегейлік көптеген кезеңдерді қамтыған күрделі үдерістің нәтижесі болып табылады. Мақалада тарихтың әртүрлі кезеңдерінде болған өзгерістер жергілікті мәдениеттердің негізгі құндылықтарымен үйлесе отырып, біртұтас бірегейліктің үйлесімді түрлерінің қалыптасқанын көрсетеді. Тарихта ұлттық дағдарыс процестеріне қарсы тұру және ұлттық бірегейлік дағдарысын еңсеру үшін мәдени-тарихи мұраны жаңғыртуға күш салған. Мақалада Иран халқының ұлттық болмысын зерттеудегі маңызды мәселелердің бірі – оның тарих кезеңдеріндегі дағдарыстарын, құлдырауы мен өрлеуін қарастыру. Иран тарихына тарихи шолу жасау – бұл елдің өз тарихында ұлттық болмысының дамуында дағдарыстарды өткере отырып, маңызды рөл атқарған түрлі өзгерістерді бастан кешіргенін көрсетеді.

Тұлғалық дағдарысты жеңу немесе ұлттық бірегейлік дағдарысының туындауына жол бермеу үшін ұлттық бірегейліктің сабақтастығының құрамдастарын анықтап, оны нығайтуды қажет етеді. Тарихи сананы тереңдету мен дамыту және соның нәтижесінде, жаһандануға қарай қарқынды қадам басып келе жатқан заманда ұлттық бірегейлікті нығайту – кез-келген қоғамда өзекті мәселе болып табылады. Ирандық болмыстың шиеленісу мәселесінің өзектілігінің бір қыры – бүгінде, әлемнің барлық аймақтары сияқты Иранның да жаһандану процестері мен батыстанудың ықпалын бастан кешіруімен байланысты. Ғылымның таралуы, мәдениетаралық байланыстардың артуы қазіргі иран халқының ұлттық санасында бірегейлік «түсінігін» шиеленістіре түсті. Осы мақсатта, мақалада Иранның тарих бойындағы бірегейлік шиеленістерін, дағдарыстарын қалай еңсергенін қарастыру арқылы бүгінгі жаһандану дағдарысын шешуге белгілі бір жауаптар, түсініктер алу көзделді.

Түйін сөздер: Иран халқының ұлттық бірегейлігі, ұлттық бірегейлік дағдарысы, жаһандану, Иран, ирандық болмыс, бірегейлік құндылықтар.

Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Б.Ш.Батырхан,
hafizbolat@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Чокатова А.М.,
Батырхан Б.Ш.
Тарихи үдерістер
контекстіндегі ирандық
ұлттық бірегейлік
дағдарыстары: қалыптасу
себептері мен шешімдері
// Адам әлемі. – 2023.
– № 4 (98). – Б. 114-124.

Мақала ҒЖБМ Ғылым комитеті № BR18574101 ғылыми жобасы аясында дайындалды.

Кризисы иранской национальной идентичности в контексте исторических процессов: причины возникновения и решения

Аннотация. Сегодняшняя иранская национально-культурная идентичность является результатом сложного многоэтапного процесса. В статье продемонстрировано как изменения, происходившие в разные периоды истории, в сочетании с базовыми ценностями локальных культур образовывали гармоничные формы единой идентичности. В истории были предприняты усилия по модернизации культурно-исторического наследия, чтобы

противостоят национальным кризисным процессам и преодолеть кризис национального самосознания. Как было упомянуто выше в статье, одним из важнейших вопросов изучения национальной идентичности иранского народа является рассмотрение его кризисов, упадка и подъема в исторические периоды. Исторический обзор Ирана показывает, что эта страна пережила в своей истории различные изменения, сыгравшие важную роль в развитии ее национальной идентичности.

Для преодоления или предотвращения возникновения кризиса национальной идентичности необходимо выявить и укрепить компоненты преемственности национальной идентичности. Углубление и развитие исторического сознания и укрепление национального самосознания в эпоху стремительной глобализации является актуальной задачей любого общества.

Один из аспектов остроты проблемы напряженности иранской идентичности связан с тем, что Иран, как и все регионы мира, переживает процессы глобализации и влияние вестернизации. Распространение науки и усиление межкультурных контактов усилили «концепцию» уникальности в национальном сознании современного иранского народа. В статье предполагается получить определенные ответы и понимание для решения кризиса глобализации, рассматривая, как Иран преодолевал напряженность и кризисы своей идентичности на протяжении всей истории.

Ключевые слова: Национальная идентичность иранского народа, кризис национальной идентичности, глобализация, иранское самосознание, ценности иранской идентичности.

Crises of Iranian National Identity in the Context of Historical Processes: Causes and Solutions

Abstract. Today's Iranian national and cultural identity is the result of a complex multi-stage process. The article demonstrates how the changes that took place in different periods of history, in combination with the basic values of local cultures, formed harmonious forms of a single identity. In history, efforts have been made to modernize the cultural and historical heritage in order to resist national crisis processes and overcome the crisis of national identity. As mentioned above in the article, one of the most important issues in the study of the national identity of the Iranian people is the consideration of its crises, decline and rise in historical periods. A historical review of Iran shows that this country has experienced various changes in its history that have played an important role in the development of its national identity.

To overcome or prevent the emergence of a crisis of national identity, it is necessary to identify and strengthen the components of the continuity of national identity. The deepening and development of historical consciousness and the strengthening of national identity in an era of rapid globalization is an urgent task for any society.

One of the aspects of the acuteness of the problem of Iranian identity tension is related to the fact that Iran, like all regions of the world, is experiencing the processes of globalization and the influence of Westernization. The spread of science and the strengthening of intercultural contacts have strengthened the «concept» of uniqueness in the national consciousness of the modern Iranian people. At this stage, considering how Iran has overcome tensions and crises of its identity throughout history, the goal was to find certain answers and understanding to resolve the crisis of globalization today.

Keywords: National Identity of the Iranian People, Crisis of National Identity, Globalization, Iranian Identity, Values of Iranian Identity.

Кіріспе

Иранға ислам діні енген кезден бастап, XV-ғасырға дейін, яғни, Сефевидтер әулетінің билігіне дейін, Ираншахр 900 жылға жуық мәдени және ұлттық бірліктен, аумақтық тұтастықтан және біртұтас үкіметтіктен айырылған. VIII-XI ғасырлар Саманилер, Сафариер және т.б. көтерілістері ирандық мәдениет пен бірегейлікті қайта жандандыруға күш салу кезеңі болды. Одан кейінгі, XI-ғасырдан XV-ғасырға дейін ирандық және ирандық емес тайпалардың билігі

кезінде, атап айтсақ, Ғазнауи түріктері, Селжүктер, Хорезмшах түрікмендері, моңғолдар, ең соңында, Тимуридтер мен тайпалық үкіметтер кезеңінде иран қоғамы мәдени, тілдік және саяси бірегейлік дағдарысын, басып-жаншылу, ыдырау және түрлену кезеңін басынан өткерді.

Сарапшылар батыс мәдениетінің пайда болуы Сефевидтер дәуірінде бірте-бірте басталып, Қаджарлар дәуірінде, әсіресе, осы әулет билігінің соңында өзінің шарықтау шегіне жетті және осы кезеңнен бастап, қоғамдық бірегейлік

дағдарыстары қалыптасып, бұл үдерістің Реза ханның билігімен аяқталды, сол себепті Иран қоғамының құрылымы күрт өзгерістер мен дамуларға тап болды деп есептегенімен, бұл мақалада иран қоғамында тарих бойында сонау Сасанидтер әулеті билігінің соңынан басталып, әртүрлі бірегейлік дағдарыстарының туындап отырғанын көреміз [1].

Мақаланың мақсаты - иран халқының тарих бойында туындаған ұлттық бірегейлік дағдарыстарын қалай еңсергені, бірегейлік құндылықтары түрленіп, жаңа құндылықтарды қалай қабылдағаны жайында баяндалады. Атап айтсақ, Ислам келген кезден бастап, Сефевидтер дәуіріне дейін ирандық болмыс айтарлықтай дағдарысқа ұшырады. Біріншіден, Иранның географиялық ерекшелігі бұрмаланып, Ираншахрдың орнына исламдық халифаттар келді. Яғни, исламдық ұлт Иранның отанының орнын басты. Сонымен қатар, исламдық діни бірегейлік ирандық болмыстың орталығы мен негізіне айналды. Бұл жерде, «Аллаһ» «Ахура Мазданың» орнына, Мұхаммед (с.ғ.с.) осы уақытқа дейін ирандықтардың болмысының негізгі құрамдастарының біріне айналған зороастризм дінін насихаттаушысы Заратуштраның орнына келді. Ирандықтардың болмысының тағы бір маңызды құрамдасы - парсы тілінің орнына араб тілінің ықпалы артты [2].

Әдіснама

Бұл мақаланың әдіснамалық негізінде ирандық ұлттық бірегейлігінің тарихи дағдарысын, шиеленістерін аналитикалық, тарихи, герменевтикалық және компаративистикалық әдістер және интерпретациялық, текстологиялық талдау тұрғысынан зерттеу құрайды. Сондай-ақ, ирандық болмыстың тарих бойындағы өзгеру динамикасын ирандық ойшылдардың, тарихшылардың еңбектерімен сабақтастыра отырып талданады. Бірегейлік тарихи-мәдени, ұлттық, діни қатынастармен байланысты мәселелер кешенімен анықталады. Бұл тақырыпты әр елдің мәдени кеңістігіндегі ұлттық бірегейлік тарихын қайта жаңғыртатын, оның

құндылық тәжірибесін анықтайтын тарихи-мәдени әдістемелер тұрғысынан зерттеу өте маңызды. Осы мақалада қолданылған ұлттық бірегейлік ұғымын талдау жаһандану үдерісін бағынан кешіп жатқан қоғамдардағы проблемалық өрісін ашу үшін ең объективті болып табылады. Сондай-ақ, мақалада жалпы ұлттық, діни және мәдени әдістерді қамтитын жалпы жүйелік талдау да қолданылады. Ұлттық бірегейлік феноменінің мәнін және оның полисемантикалық сипатын анықтау үшін феноменологиялық, постструктуралистік талдауды қолдану негізді болды. Жалпы, ұлттық бірегейлікті зерттеу пәнаралық тәсілдер тұрғысынан жүзеге асырылады, өйткені философия, әлеуметтану, саясаттану, тарих, мәдени антропология сияқты ғылымдар және олар әзірлеген әдістер концептуализацияға ғана емес, сонымен қатар ұлттық бірегейлік аспектілері мен құндылық сипаттамаларын анықтауға ықпал етеді.

Негізгі бөлім Араб халифаттары билігі кезіндегі ирандық бірегейлік дағдарыстары

Иран жері Ислам халифаты үстемдігі кезінде халифат территориясының бір бөлігі ретінде Дар әл-Ислам деген атпен белгілі болды.

Омеядтар дәуіріндегі араб болмысының гегемониялық саяси және мәдени мінез-құлқы ұлттық бірегейлікті іздеуші ирандықтарды қарсыласу қозғалыстарының қалыптасуына итермеледі. Омеядтарға қарсы көтерілістер ұйымдастырып, Аббасидтерді билікке әкелу арқылы иран халқы өз ұлттық бірегейлік мәселесін шешуді көздеді.

Тахер Зул-Лимининнің көтерілуін және Хорасанда Тахерия әулетінің құрылуын ирандықтардың Аббасидтер жүйесіне қарсы ең ресми және жеке тұлғалық қарсыласуы деп санауға болады. Тахер Иранның алғашқы тәуелсіз әмірі болды. Сонымен қатар, Саффар көтерілісі ирандықтардың Аббасид халифатынан әскери және саяси тәуелсіздігіне әкелді.

Тахери, Сафари және Самани жер-

гілікті үкіметтерінің құрылуымен, Иран тарихындағы Исламнан кейінгі Иран үкіметтерінің кезеңі болды. Хижри жыл санауының бірінші ғасырының аяғында басталып, екінші және үшінші ғасырларда күшейген күресте Иран өзінің жоғалған тәуелсіздігін жаңғыртып, араб тілінің көлеңкесінде қалып бара жатқан парсы тілін бірегей әдебиеті мен ирандық әдет-ғұрыптары мен дәстүрлері бар тәуелсіз тіл ретінде мойындады. Сондай-ақ, осы кезеңде ирандық ұлттық эпостар мен қиссалардың негізі қаланды.

Саманилер, Сафарийлер және Тахеряндар сияқты жартылай тәуелсіз үкіметтер құрылған аймақтарда өз тегін исламға дейінгі әулеттерге жатқызу арқылы ирандық бірегейлікті сезіну, әсіресе парсы тілін сақтап, нығайтуға қолайлы жағдай жасалды. Осылайша, бұл жартылай тәуелсіз Иран үкіметтері ақын-жазушыларды парсы тілінде шығармалар жазуға ынталандыру және шақыру арқылы, ирандықтардың мәдени мұрасы мен болмысын сақтауда маңызды рөл атқарды. Бұл кезеңдерде тахеряндардың, саманилердің ресми хат-хабарлары мен сарай қатынастарының тілі араб тілі болғанымен, парсы халқының ауызша және әдеби тілі дари тілі болды [3].

Исламнан кейінгі Сефевидтерге дейінгі ұлттық болмыс дағдарысы.

Ислам келген кезден бастап, жоғарыда айтып өткендей, Сефевидтер кезеңіне дейін ирандық болмыс бір кезең дағдарысын бастан кешірді және ирандық болмыстың құрамдас бөліктері көптеген өзгерістердің куәсі болды. Діни бірегейлік ирандық болмыстың орталығы мен негізіне айналды. Иран елі тоғыз ғасырға жуық Сефевидтер әулеті дәуіріне дейінгі кезеңде саяси және этникалық бірліктен айырылды десе де болады. Осы саяси және ұлттық үзіліс кезеңінде ирандық бірегейліктің сабақтастығына ықпал еткен бірнеше факторлар орнында қалды, олардың арасында ирандық этникалық топтар арабтар мен тәжіктерге қарсы аджам (шетелдіктер) деп танылды және бұл ирандықтарды басқа мұсылмандардан ерекшелендірді, әрі ирандықтардың ерекше болмысын анықтады. Ең бастысы, дари тілінің гүлденуі басты фактор болды. Бұл Иран мәдениеті мен ирандық

болмыстың сабақтастығына ықпалын тигізді. Осы тұста, Иранның біртұтас жер, біртұтас және тәуелсіз үкімет мағынасында саяси түсінігі жойылып кетсе де, Иран мен ирандық сезім әдеби шығармаларда өз жері туралы түсінік қайтадан жаңғырғанша сақталып қалды [4].

Мұсылман арабтардың шабуылы салдарынан, Сасанид патшалығының ыдырауы ирандықтар арасында ұзақ уақыт бойы қалыптасқан тұлғалық дағдарысты тудырды. Иран халқы үшін мұсылман мемлекеттері арасында өзіндік болмысты жоғалтып алмау мәселесі туындады. Бұл үлкен өзгеріс ирандықтарды біраз уақытқа біртұтас этникалық топ ретінде дағдарысқа ұшыратқанымен, олар бірте-бірте жаңа жағдайларға бейімделді. Жаңа жағдайда, Сасанидтер дәуіріндегідей аумақтық құрылым идеясының шала көрінгені анық, ал ежелгі Иранның қайта тірілуді армандағандар әртүрлі жолмен сәтсіздіктерге ұшырап, елден кетіп жатты. Елде қалғандар осылайша, жаңа шарттарды қабылдап, исламды қабылдау арқылы өздерінің мәдени және ұлттық мүдделерін білдіру мүмкіндігін қарастырды. Осы кезеңде Иран елін сипаттау үшін аумақтық ұғымдар да қолданылды. Олар - «Иранның» басқа, «Ираншахр» (Иран қаласы), «Иранзамин» (Иран жері) немесе «Фарс» атаулары болды. Сонымен қатар, ирандықтар басқа мұсылмандардан «ирандық», «аджам», «парсы» сияқты сөздерімен де ерекшеленді [5].

Ирандағы бірнеше ғасырлық саяси ыдыраудан кейін, Сефевидтер әулеті ирандық мәдениет құндылықтары мен шииттік діннің элементтерін бүкіл елге тарату және Иранның ұлттық болмысын жандандыру, әрі нығайту арқылы Иран бірлігін қалпына келтіре алды. Бірнеше ғасырлар бойы өзінің саяси тәуелсіздігін жоғалтқан Иран Исламның келуімен және елде әртүрлі саяси, әлеуметтік және мәдени өзгерістердің орын алуымен, Иранның ұлттық болмысы өзінің көне өткенімен салыстырғанда өзгеше пішін мен сипатқа ие болды.

Илхандық үкіметтің құрылуы Иранның қайта жандануына мүмкіндік берді. Хожа Рашидаддин Фазлаллаһ, Атамалек Джувейни, Хамдолла Мосто-

фи сияқты моңғол дәуірінің тарихшылары өз еңбектерінде «Иранзамин» сөзін Иранның географиялық және этникалық ұғымы ретінде қолданған. Анығырақ айтқанда, ирандық ойшылар аталмыш үкіметтің кезінде пайда болған мүмкіндікті өздерінің мәдениеті мен этникалық және аумақтық болмысын жаңғырту үшін пайдалануды мақсат тұтқан. Сондықтан, Илхандар кезеңі «Иран» ұғымының, әсіресе саяси-географиялық өлшемдерінің қайта гүлдену кезеңі болды деп есептеледі. Уассаф «Тарих-и Уассаф» еңбегінде өзіне дейінгі тарихшылар еңбектеріне сүйене отырып, Иран сөзіне, әсіресе «Иранзамин» сөзіне аумақтық-саяси бірлік ретінде әртүрлі сілтемелер жасай отырып, осы жерді мекендеген халықты «ирандықтар» деп көрсеткен [6].

Сефевидтер кезеңі. Иран-шиа бірегейлігі.

Б.з. XV-ғасырында Сефевидтер қозғалысы қуатты саяси күш ретінде көтерілді. Сефевидтер әулеті билікке келген тұста, Иранның шығысында өзбектер, батысында османлылар билік құрып, екеуі де Иран жерінде өз ықпалын кеңейтуге тырысты. Сефевидтер өздерінің шиит дініне адалдықтарын мәлімдей отырып, тоғыз жүз жылдан кейін орталықтандырылған бірінші ұлттық үкімет құрды. Осы кезеңнің ең маңызды оқиғаларының бірі – Иранда шиизмнің ресмиленуі болды. Осы арқылы, олар бірнеше ғасырлық саяси бытыраңқылықтан кейін, Иранға саяси-ұлттық бірлік пен бірегейлік бере алды. Сефевидтер шиит дінін Иранның ресми діні деп жариялап, осылайша, батыстағы османлылар мен Үндістандағы тимуридтер мұсылмандарынан ерекшеленді. Сефевидтер Осман империясынан ерекшелену үшін Иранның мәдени құндылықтарына ерекше мән берді. Сүнниттік үкіметтермен бәсекелестік Иранды ислам әлемінен бөліп қана қоймай, оны еуропалық державалардың қолдауын іздеуге және олармен байланысуға мәжбүр етті. Иранның Сефевидтер дәуіріндегі еуропалық үкіметтермен байланысы және осы кезеңнен бастап, еуропалықтармен қарым-қатынасы ирандықтарды жаңа және ұлтшылдық идеяларға негізделген ұлттық үкімет

құруға итермеледі. Сондай-ақ, ирандық ақындардың үлкен тобының Үндістанда тұрақтануы – ирандық болмыстың белсенденуіне әсер етті, бұл бір жағынан, екі елдің арасындағы айырмашылық пен ирандық болмыстың ерекшеленуіне әкелді, екінші жағынан, олардың бір тобының Иранның жырақта болуына байланысты, отанға деген сағынышы Иранға арналған ұлттық туындылардың пайда болуына себеп болды.

Жоғарыда айтылғандай, ұлттық бірегейлік элементтерінің, соның ішінде, діннің қызметтерінің бірі – қоғамды ұлттық бірегейлік тұрғысынан біртектілікке келтіру. Сефевидтер төңкерісі шиит дінінің көмегімен, Иранда тайпалық монархияларды жою арқылы орталықтандырылған, жан-жақты және тәуелсіз үкімет құрды. Ол кезде иран халқының басым бөлігі сүнниттік дінді ұстанатын. Жарты ғасырдан кейін, Иран сүннит теңізінің ортасында қалған арал сияқты шиит елі болды және Иран шииттік дінді қабылдаған кезде, бұл дін Иранды Осман империясынан қорғау үшін тұрақтылық факторына айналды және түркілік сүннит мемлекеттерден ерекшелеп тұратын ұлттық болмыс қалыптастыруды көздеді. Өйткені, сол дәуірлерде, сол аймақта түркілік сүннит басымдылық танытып, иран халқының соның көлеңкесінде қалып қою қаупі тұр еді. Шииттік дінді қару қылып ұстанған Сефевид билеушілері тілдері арабтанып, діндері сүнниттеніп, нәсілдері түріктеніп, иденттілігін жоғалтып бара жатқан иран халқының бірегейлік сезімін ояту мақсатын көздеді. Сол қауіпті сәтте, шиит діні Иранның жалпы халқының біртектілігі мен пікір бірлігіне әсер ете алды. 900 жылдан кейін, Иранға ұлттық тәуелсіздік берген Сефевидтер әулетінің құрылуы туралы мәлімдемеде сарапшылардың көпшілігі бұл жағдайды тудырған элементтердің ішінде бірінші орынды шиит дініне береді. Осылайша, шиит дінінің ресми етілуі Сефевид үкіметі мен XVI-ғасырда ислам әлемінің басты күші болған Осман империясы арасында айқын айырмашылық тудырып, Сефевид үкіметіне аумақтық және саяси бірегейлік сыйлады. Сұлтан Селим мен Шейбани-хан арасындағы хат алмасуынан белгілі болғандай, Осман

және Шейбани үкіметтері Иранды өз жерлеріне қосуды көздеп, Исфахан төңірегінде ортақ шекара орнатқан. Сол сәтте, шииттік дінді ресми ету арқылы бұл пиғылдарына тойтарыс бере алды. Ирандық сарапшылардың көпшілігі шииттік дінді ұлттық үкіметті құрудың және Иранның ұлттық тәуелсіздігін сақтаудың басты факторы деп біледі. Иранның белгілі қоғам қайраткері, жазушысы Әли Шариатидің пікірінше, иран халқының шетелдіктердің басқыншылығына қарсы тұруда үнемі дінге бет бұрғанын атап өтеді.

Иранда Сефевидтерді Иран тарихындағы исламнан кейінгі бетбұрыс деп есептейді. Сефевидтердің билікке келуімен, иран халқы өзінің ұлттық болмысының өте маңызды түйінін қалпына келтірді, яғни Иран жан-жақты және біртұтас үкімет болып қалыптасты және бұл ұлттық бірегейліктің осы дәуірде нығаюына көмектесті. Сефевидтер дәуірінде алдымен, Шах Исмаилдың, одан кейін осы әулеттің басқа патшаларының күш-жігерінің арқасында, Иран ұлы және тәуелсіз ел ретінде қайтадан жаңғырып, ирандықтардың ұлттық болмысы шииттік болмыспен араласып, шииттік бояумен қайта жаңартылды [7].

Осылайша, дін иран халқының да ұжымдық және бірегейлік сана-сезімінің нығаюына өз ықпалын тигізген. Шын мәнінде, жері, тілі, мәдениеті, тарихи тегі, этникалық нәсілі бар ұлттық бірегейлік ретінде белгілі болған болмыс ислам дәуірінде діни бірліктің элементімен толығып, жаңа ұлттық бірегейлікке айналды [8].

Қаджарлар және конституционализм. Бірегейлік дағдарысы және ирандық тарихи-мәдени болмыстан ұлттық бірегейлікке өту.

Зерттеушілердің басым бөлігі Иранның ұлттық болмыс мәселесі Қаджарлар дәуірінің соңында және Иранның орыстардан жеңіліске ұшырауынан кейін алғаш рет көтерілді деп санайды. Бұл сәтсіздіктер жаңа ғылымдарды меңгеру және артта қалудың орнын толтыру үшін жастарды Батысқа оқуға жіберуге итермеледі. Студенттердің Батыспен алғаш танысуы олардың санасында заманауи пікір-ойларды қалыптастырды, осы

мәдени және саяси байланыстар бұл зиялылардың санасында тұлға проблемасын тудырды және Иранның саяси жаңаруына негіз болды. Бір жағынан, Батыс елдерінің өнеркәсіп, экономика, саясат, мәдениет салаларындағы ілгерілеушіліктерін бақылап, оны өз елдерінің экономикалық озбырлыққа малынған бейберекет жағдайымен салыстырып, ойлануға мәжбүрледі. Екінші жағынан, Еуропа елдеріндегі пікір мен тәжірибе саласындағы ұлтшылдық пікірталастары шарықтау шегіне жеткені осы зиялыларға үлкен әсер етті. Бұл зиялылар ұлттық бірегейлік туралы дискурсты алғаш жариялаған қазіргі ұлттық мемлекеттің алғашқы дауылпаздары болды. Ирандық зиялылардың Еуропадағы заманауи мемлекет үлгілерімен және ұлтшылдықтың саяси идеологиясымен, заманауи ұлттық құрылыстың дискурстарымен танысуы Ирандағы ұлтшылдық идеясының өсуі мен кеңеюіне әкелді. Конституциялық қозғалыс пен жаңа ұлттық мемлекет құруға талпыныс кезінде ұлттық бірегейлікті орнықтыру мәселесінде де назар аударарлық күш-жігер жұмсалды және осы кезден бастап, интеллектуалдық және идеологиялық ұлттық бірегейлікті қалыптастыру, негізінен, интеллектуалды зиялылардың міндетіне жүктелді және саяси аренада түбегейлі реформалар басталды. Дағдарыс жағдайының пайда болуы және үкіметтер мен саяси зиялылардың онымен бетпе-бет келуі ұлттық бірегейлік жобасын түбегейлі қайта құруға мәжбүр етті. Ирандық тұлғаны исламдық, ирандық және батысшылдықтың үш дискурсын үйлестіру әрекеті Иран қоғамында өзіндік бірегейлік дағдарысын тудырды [9].

Бірінші Пехлеви билігі тұсында бірегейлік дағдарысының туындауы.

Ұлттық бірегейліктің нығаюы бірінші пехлевилік кезеңде күшейе түсті. Дегенмен, бірінші және екінші Пехлеви дәуіріндегі ұлттық бірегейлікті нығайтып, дамыту барысында көне Иран тарихын тірек ретінде қарастырып, бірегейлік құндылықтар ішінен дінді алып тастау және батыстық үлгіні енгізу әрекеті елде үлкен ұлттық дағдарыс тудырды. Діни құндылықтарды әлсірету Реза Шах үкіметінің мәдени жаңғырту

бағдарламаларының бір бөлігі ретінде қарастырылды. Зияткерлік орталықтар мен бірлестіктер құру, әйелдердің хиджаб мен шешу, оқу жүйесін өзгерту, т.б іс-шаралар атқарыла бастады.

Саяси идеологиясы архаизм, авторитарлық ұлтшылдық және модернизм ерекшеліктеріне негізделген Пехлеви үкіметі алыс және жақын өткеннің қайта жаңғыртылған бейнесіне негізделген иран ұлтының тарихи болмысына трансформация жасау ойы - бұл үкіметтің идеологиялық процесінің бір бөлігіне айналды.

Ирандықтардың қазіргі заманмен танысу дәуірі ирандық болмысты қайта анықтаудағы жаңа дәуірдің басы десе де болады. Модерннің келуіне дейін ирандық болмыстың исламдық және ирандық дуализмі қолайлы үйлесімділікке жеткен еді.

Тіл, дін, тарихи өткен және ортақ мүдде сияқты символдық қабілеттерді пайдалану ұлттық ынтымаққа жетелейді, ұлттың саяси өмірінің тұрақтылығында үлкен рөл атқарады.

Батыста орын алған өзгерістер Батыс пен басқа елдердің – әсіресе, ислам өркениеті қалыптасқан елдердің арасында үлкен алшақтықтың пайда болуына алып келді. Қоғамдардың интеллектуалды зиялылары артта қалудың себептерін түсіндіру және оның орнын толтыру тұрғысынан әртүрлі көз-қарастарды ұстанды. Иранның қазіргі тарихында Қаджар дәуірінің кейбір зиялылары арасында исламды Иранның ұлылығының негізгі факторларының бірі деп санайтын көне заманға бейім ұлттың бір түрі қалыптасты. Ұлтшылдықтың бұл түрі Пехлеви дәуірінде ресми реңке ие болды. Бұл ұлтшылдық түсінігі ирандық ұлттық және діни болмыстың екі жақты дағдарысының пайда болуына әкеліп, көптеген ирандық ойшылдарды бұл мәселені шешуді ойластыруға итермеледі.

Бұл мақала иран халқының әртүрлі тарих бойындағы ұлттық дағдарысын зерделеуді қарастырады. Сондықтан, алдымен, ирандық тұлғаның болмысына қатысты мәселені көтеретін факторларды зерттеп, содан кейін бұл дағдарысқа қатысты әртүрлі деректерді қарастырады.

Иранның қазіргі тарихын ирандық

бірегейлік дағдарысының тарихы деп санауға болады. Өйткені, жоғарыда айтып өткендей, Қаджарлар дәуірінен бастап, әсіресе, кейін конституциялық қозғалыста ирандық болмыс батыстық жаңа идеялардың келуі мен ұлтшылдықтың күшеюінің әсерінен, маңызды мәселелер мен дағдарыстарға тап болды. Ерте Қаджар дәуіріндегі соғыстар мен әскери жеңілістер ирандық болмысқа қатысты әртүрлі сұрақтардың тууына түрткі болды. Екінші Пехлеви үкіметі ирандық пен Батыстың арасындағы ұқсастықтарды қарастыра отырып, Иран өркениеті Батыс өркениетіне қатысы бар ескі отбасының бір бөлігі деген түсінікке келді. Бұл көне өркениет болғанына қарамастан, оның Қытай өркениетіне немесе араб көршілеріне қарағанда, батыс өркениетіне көбірек қатысы бар деп түйді. Иран – американдық пен еуропалық халықтардың көп бөлігі шыққан арий нәсілінің ең көне елдерінің бірі екеніне сүйенді. Сонымен қатар, парсы тілі ағылшын тілінің түбірі болып табылатын үнді-еуропалық тілдер семьясынан екенін айта келе, батыстық модернизм ирандық болмысқа жат емес екеніне назар аудартты. Осы тұста, осы дәуірге дейін ирандық бірегейлік құндылықтарының біріне айналған ислам дінінің ирандық болмысында алатын орнына күмән туып, ирандық бірегейлік дағдарысы туындады. Осылайша, артта қалудың себебі де анықталды. Яғни, еуропалық нәсіл болып табылатын өзінің төл мәдениеті мен нәсіліне бет бұру арқылы батыс жаңашылдығын бөтенсінбей, даму бағытын сол жаққа бұру көзделді. Осының нәтижесінде туындаған бірегейлік дағдарысы тек дін мен ұлт арасындағы алшақтықпен шектеліп қоймай, ирандық болмыстағы алшақтықты белсендіруге алып келді. Атап айтсақ, Иран жерінде өмір сүріп жатқан арийлік нәсілден де емес, парсы да емес, тарихы Куруш, Дариймен де байланысы жоқ ұлттардың ұсынылып отырған көзқарасқа өзінің қатыстылығының жоқтығын сезініп, өздерінің ұлттық негіздерін қайта еске түсіріп, осылайша, ирандық болмыстағы алшақтық айқын көрініс таба бастады. Өйткені, бұл алғаш рет ирандық

этникалық топтар арасында «ұлттық» автономияға бет алу тенденциясымен бірге, «этникалық бірегейлік» мәселесін өршітті. Бұл мәселе бүкіл елде үлкен қайшылықтар мен наразылықтар тудырды. Өйткені, Иран тарихында бірінші рет парсы еместер этникалық және тілдік кемсітушілік сезінді. Мотахаридің «Ислам мен Иранның өзара қызметтері» кітабындағы пікірлері мен идеяларын сол кездегі Иранның сәйкестік дағдарысын еңсеру әрекеті деп санауға болады. Өйткені, ислам революциясының жеңісі сол кезде туындаған «иденттілік дағдарысының» шешімі ретінде көрінді. Қазіргі дәуірдің ойшылдары мен реформаторларының бірі Мортеза Мотахари аталмыш кітабында ирандық болмысқа қатысты алаңдаушылықтары мен ойларын жазған. Ирандықтардың қазіргі заманмен танысуы ирандық болмысты қайта анықтаудағы жаңа дәуірдің басы болып табылады десе де болады [10].

Иранның қазіргі тарихы – тұлға үшін күрес тарихы десе де болады. Қаджар дәуірінде конституциялық қозғалыстың пайда болуымен ирандықтардың ұлттық болмысы авторитарлыққа қарсы идеялар мен батыстық жаңа идеялардың келуіне әсер етті және осы екеуінен кейін, ұлтшылдықты тал-қылау маңызды қиындықтарға тап болды. Сондықтан, Иран қоғамы мен тарихының, әсіресе қазіргі дәуірдегі маңызды мәселелерінің бірі – ирандық болмыстың түсінігі және оның басқа мәдениеттер мен өркениеттермен байланысын түсіндіру. Бүгінгі күнгі ирандық ұлттық дағдарыс Батыс қоғамдарының жетістіктеріне қол жеткізу мақсатында құрылған Пехлеви монархиясы енгізген жаңашылдықтың әсері. Бұл ұзақ мерзімді әсер қалдырғандықтан, тіпті Ислам революциясының жеңісінен кейін де Иран қоғамында оның интеллектуалдық және мәдени әрекеттері мен саясаттарының ықпалы сақталды. Алдыңғы Пехлеви үкіметі кезінде пайда болған ұлттық дағдарысты ежелгі Иранмен байланыстыру арқылы шешуді ұйғарды. Көне өркениет, шын мәнінде, шиит дініне балама идеология болды, Сефевид пен Қаджар әулеттерінің тұрақтылығын қамтамасыз етуде үлкен рөл атқарған дін. Осылайша, ұлттың тарихи болмысында трансформация орын алды.

Ислам төңкерісінен кейінгі бірегейлік мәселесі.

Негізінде, бірегейлік тұрақты құбылыс емес, оның негізгі құрамдас бөліктері тарих бойында түрленіп, толықтырылып отырды. Сол себепті де, тұлға мәселесі әрбір ұрпақ үшін маңызды болып саналады. Революцияның басында Иран қоғамында ортақ пікірдің болмауы тұлғалық дағдарыс мәселесін қалыптастырды, нәтижесінде, Ислам революциясының даму жолында жаңа кедергілердің пайда болуына себеп болды.

Ислам төңкерісінен бері қырық жыл уақыт өтсе де, иран қоғамында этникалық талаптар мен ұлттық бірегейлік сипатына байланысты тартыстың қарқындылығы төмендеген жоқ. Бүгінгі таңда, Ирандағы ұлттық бірегейлік дискурсы жайлы көптеген зиялылар XIX-ғасырдағы ұлттық бірегейлік дискурсын әлі де қолдайды, онда біріктіруші құралдар парсы тілі мен арий нәсіліне негізделген және революциядан кейін шииттік дінмен араласып өмір сүруін жалғастыруда [11].

Шындығында, Иранның қазіргі тарихы екі идеология арасындағы қайшылықтардың тұрақсыз үдерістерін басынан өткеруде. Иранда ұлтшылдық шовинизмге, дін фанатизмге айналды. Иранның ұлттық болмысының екі қарама-қарсы қайнар көзі арасындағы осы ұзаққа созылған қақтығыстардың нәтижесі, сөзсіз, өзіндік бірегейлік дағдарысының пайда болуына әсер етті.

Иран өткен ғасырда бірқатар қарқынды әлеуметтік және саяси өзгерістерді бастан өткергені белгілі. Екі төңкеріс, екі әулеттің құлдырауы, бірнеше патшаның жер аударылуы, әскери төңкеріс, бірнеше халықтық жұмылдырулар, халықаралық санкциялардың ұзақ кезеңі, шетелдік агрессиялар мен интервенциялар елдің ұлттық болмысын күрделендірді. 1979 жылғы Ислам революциясы да ирандықтардың кім екендігі туралы негізгі сұраққа көбірек түсініксіздік қосты. Ирандағы ұлттық болмыстың қазіргі құрылымы басқаларға қарсы сезімдер мен көрші ұлттардың теріс стереотиптеріне терең негізделген. Бұл өте маңызды мәселе, себебі, Ирандағы көптеген этникалық топтар осы көрші халықтармен ортақ ұқсастықтары бар. Бұл күндері, Тегран

өзінің ұлттық бірлігін нығайту үшін антиимпериалистік позицияны ұстанады. Ұлтшылдық пен исламшылдық арасындағы текетірес тіпті билік пен халық арасындағы алшақтықты тудырғаны байқалады, әрі, бұл кейін қоғамда билікке деген сенімсіздік деңгейіне әсер ету қаупі бар. Сонымен қатар, ирандық ұлттық болмыстың 18-ғасырдың ортасынан бастап терең саясиландырылғаны және жиі әртүрлі саяси күштер мен режимдердің айла-шарғысына ұшырағаны көрінеді [12].

Қорытынды

Бірегейлікті құру барысында ирандықтар мақтанш дәуірі ретінде бірнеше маңызды кезеңдерді бастан өткерді: біріншісі, «Иранның жоғалған жұмағы» болып табылатын ежелгі дәуір. Екіншісі, «Иран тәуелсіздігінің жаңаруы» дәуірі, ол тахеряндар, саффариелер және саманилер кезеңдерін қамтиды және үшіншісі, Сефевидтер әулетін қамтитын «Иран ұлтының жаңғыруы» кезеңі.

Қазіргі заманғы жаһандану үдерісі сияқты, қай заманда да мұндай құбылыс Иран тарихында болып тұрған. Атап айтсақ, исламның алыс-жақын аймақтарға жайылуы, сүнниттік дінді тарату, түріктендіру сияқты құбылыстардың кейбіреуін қабылдап, ұлттық бірегейлік нышандарының қатарына алса, кейбіреуін қабылдамай, ұлттық болмыс пен ұлттық бірегейлікке еш нұқсан келтіртпей, ол дәуірлерден өте білген иран халқының бүгінгі болмысы жаһандану үдерісімен қалай бетпе-бет келіп, ол мәселені қалай шешеді деген сауал туындайды.

Бүгінгі таңда, бірегейлікке қатысты мәселелердің көпшілігі, әсіресе, дамушы елдерде, сәйкестік дағдарысының әсері ұрпақтар арасындағы алшақтықтан және жаңа ұрпақтың алдыңғы ұрпақтың құндылықтары мен көзқарастарына немқұрайлы назар аударуынан көрінеді. Бұл жалпы мәселе жастардың ұлттық болмысына қатыстылық сезімі мен адалдық сезімін төмендетеді [13].

Ахеменидтер құлағаннан кейін, Иранда эллиндік мәдениет үстемдік етті, дегенмен, ирандықтар өз мәдениетін сақтай отырып, грек билігінен шыға

алды. Мұсылмандар хижраның бірінші ғасырында Иранды жаулап алып, бірте-бірте ирандықтар исламды қабылдады; Бұл жағдайда, Иран билік орталығы әуелі Мәдинада, содан кейін Дамаскіде, соңында, Бағдадта болған үлкен үкіметтің бір бөлігі ретінде танылды.

Қазіргі ирандық болмыстың дағдарысы ирандық-исламизм-батыс модернизм үштігі.

Тұлға мәселесі және оған байланысты дағдарыстар Иран тарихының әртүрлі кезеңдерінде көтерілгені мақала бойында сипатталды.

Ұлттық бірегейлікті зерттеу – үлкен тарихи-әлеуметтік маңызы бар тақырыптардың бірі. Оның тарихи маңыздылығы, ең алдымен, бұл құбылыстың қоғамдағы уақыт процесінде қалыптасып, тарихи оқиғалар мен өзгерістердің ықпалында болуымен байланысты. Екіншіден, бүгінгі қоғамдағы әлеуметтік топтар арасында байқалатын кез келген бірегейлік нышандары әр кезеңдегі тарихи ағымдардан туындаған. Халқы әртүрлі этностардан тұратын елде бір ұлттың, бір мәдениет пен бір тілдің үстемдігі мен басымдығы заңды құбылыс. Егер үстем және жеңілген халықтың мәдени құндылықтары бір-бірімен қайшы келсе, құндылықтар дағдарысы пайда болады. Мәдени әртүрлілік ортақ сезім мен ұлттық түсіністікті бұзып, қарама-қайшылықтарға әкеледі де, бірте-бірте елдің бірлігі мен тұтастығына қауіп төнеді [14].

Мәдени коммуникацияның артуы мен жаһандану үдерісі елдердің ұлттық бірегейлігінің күшін төмендетеміз? Жаһандану дәуірінде уақыт пен кеңістіктің шекараларының жойылуымен жаһандану мәдени біртектілікке, мәдени поляризацияға немесе мәдени комбинацияға алып келе ме деген сұрақтар үнемі көтеріледі. Біртұтас ұлттық болмысы, бірлігі бар елдер жаһандануға қарсы тұра ала ма, жоқ па деген сұрақтар әр қоғамды алаңдатады рас. Мұндай үдерістер әр дәуірде орын алғаны тарихтан белгілі: исламның таралуы сияқты құбылыстар аймақ көлемінде үлкен ықпалға ие болғаны, көп халықтардың, әсіресе азиялық қоғамдардың бірегейлігіне

өзіндік әсерін тигізіп, ұлттық, этностық болмыстарының бір құндылық құрамдасы ретінде қалыптасқаны сияқты, қазіргі батыстық жаһандану үдерісі де әр қоғамға өзіндік өзгерістер енгізіп, ұлттық бірегейлігін түрлендіріп, ұлттық болмыстың бір құндылық кілті ретінде өз орнын алатыны сөзсіз [15].

Енді, жаһандану процесінде шекаралар жойылған кезде, құндылықтар мен мәдениеттің құпиялылығын қалай сақтау керек деген сұрақ туындайды. Жаңа өркениеттің пайда болуымен және ирандықтардың өнеркәсіп әлемінің таңғаларлық күшімен бетпе-бет келуімен және олардың осы өркениеттің жетістіктеріне тәнті болуымен Иран халқы үшін күйзеліс дәуірі басталды. Еуропалық құндылықтар Иран қоғамын күтпеген жерден өзгертіп, жаңа міндеттер қойды. Бұл сынақтар ирандықтардың сенімдері мен мәдениетін, сонымен қатар, ұлттық болмыстың әлеуметтік құрамын өзгертуге алып келді [16].

Жаһандану жан-жақты және интеграцияланған процесс ретінде Интернет сияқты құралдардың көмегімен, ұлттық үкіметтердің жеке басын қалыптастырушы функцияларын әлсіретіп, трансұлттық және бөлшектенген бірегейліктердің қалыптасуына әсер етті. Осының нәтижесінде, көптеген қоғамдар ұлттық бірегейлік дағдарысымен бетпе-бет келіп отыр. Иран да бұл тенденциядан тыс қалған жоқ. Қазіргі әлемде ешбір мемлекет халықаралық қатынастар үдерісінен оқшаулана алмайды. Жаһандану сын-қатерлеріне қарсы тұру, өзіндік мақсаттарына жету үшін олар жаһандық коммуникациялық желілерге қосылуы қажет. Әлемнің басқа бөліктеріндегідей жаһандық бірегейлікті қалыптастыру дегеніміз – әрбір адамның жаһандық шеңберде өзін-өзі тану және жеке тұлға ретінде жаһандық жүйеге қатыстылық сезімін қалыптастыру, соның нәтижесінде, адам өзін жаһандық қауымдастықтың мүшесі ретінде қабылдау [17].

Әдебиеттер тізімі

- 1 Рибейи Ғ.І. Рसानе Һай Ноуин и Бхран Һойит // Ншрйе مطالعات ملی- سال 7831- دوره 9- شماره 4 (63)- ص. 671-941.
- 2 Ғламحسن حیدری، زهره حیدری. بررسی چالشهای قدرت ملی در ایران با تاکید بر بхран Һойит

ملی // فصلنامه ژئوپلیتیک - سال دهم- شماره 1 - بهار 1393
3 منصور ساعی. Һойیت ملی پس از ورود اسلام تا ظهور صفویه // مجله ویگردی ویستا - 5 خرداد 2931

4 محمد حسن الھی منش، فاطمه مریدی. حکومت و بحران دینی در ایران // فصلنامه پژوهشهای سیاسی و بین المللی- شماره 61- 2931.

5 مجید عباس زاده مرزبالی. چالشهای Һойیت ملی در عصر جهانی شدن (با نگاهی به ایران) // فصلنامه سیاست پژوهی جهان اسلام - دوره 4 - شماره 6 - بهار 6931 - ص. 76- 801.

6 Ibrahim Kiyani Mehr, Mohammad Haji Taghi. Analysis and investigation of examples of Iranian identity in the history of Wasaf al-Hazrah // *Scientific and Research Journal of Iranian History*. - 2018. - №2. - P. 109-128.

7 مجید عباسزاده مرزبالی. تحولات Һойیت ملی ایران در دوره اسلامی (از ورود اسلام به ایران تا عصر صفوی) // فصلنامه سیاست پژوهی ایرانی - دوره 8 - شماره 03 - دی 0041 - ص. 52-24.

8 گودرزی حسین. کارکرد Һойیت بخش مذهب شیعه در دوره صفویه // نشریه مطالعات ملی - سال 7831 - دوره 9 - شماره 4 - ص. 54-27.

9 فرشیید دیلمقانی، محمدعلی قاسمی ترکی. جایگاه Һойیت ملی در ایران. نگاهی به تطور تاریخی، الگوها و سیاستهای Һойیت ملی // فصلنامه علمی تخصصی سپهر سیاست - سال چهارم - شماره 11 - بهار 6931 - ص. 92-85.

10 غلامعلی سلیمانی، علی آرمی. ملی گرایی باستان گرا و بحران در Һойیت انسان ایرانی؛ بازخوانی پاسخ مطهری // دوره 41 - شماره 73 - شماره پیاپی 73 - شهریور 6931 - ص. 702-322.

11 محمد جواد شفیع. چهل سالگی انقلاب ۷۵. مطالبات قومی و بحران Һойیت ملی // یورو نیوز- 9102/20/20

21 رضا التیامی نیا، علی حسین. رویکرد اسلامی به Һойیت در عصر جهانی شدن // فارس نیوز- ۶۹۳۱-۲-۷.

13 Fenton S. Beyond Ethnicity: The Global Comparative Analysis of Ethnic Conflict // *International Journal of Comparative Sociology*. - 2004. - №45.

14 Parekh Bhikhu. The Politics of Identity: Political Principle for an Interdependent World. - New Work: Palgrave Macmillan. - 2008.

15 Smith A. The Nation in History; Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. Polity press. - 2000.

16 Tohidi N. Ethnicity and Religious Minority Politics in Iran // *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*. - Oxford Univ. Press. 2009. - P. 299-317.

17 The challenges of national identity in the age of globalization (with a look at Iran) // *Iranian Political Research Quarterly*. - 2016. - №6. - P. 108-118.

Transliteration

- 1 Rabee A. Rasanehae novin va bohrane hoveiat [New media and identity crisis] // *Nashrie Motaleate Mellii*. - 2016. Period 9. - № 4 (36). - P. 149-176. (in Persian)

2 Heydari G., Heydaribani Z. Barrasi-e chaleshha-e ghodrat-e melli dar Iran ba taakid bar bohrane hoveiate melli [Investigating the challenges of national power in Iran with an emphasis on the crisis of national identity] // *Quarterly Geopolitics*. - 2014. - №1. (in Persian)

3 Sae R. Hoveiat-e Melli pas az vorod-e Islam ta zohor-e Safavie [National identity after the arrival of Islam until the rise of Safavids] // *Vista web magazine*. - 2013. - №5. (in Persian)

4 Ellahi Manesh M., Moridi F. Hokumat va bohran dini dar Iran [Government and Religious Crisis in Iran] // *Political and International Research*. - 2013. - №16.

5 Marzbali M. Chaleshhae hoveiat melli dar asre jahani shodan (ba negahi be Iran) [Challenges of national identity in the age of globalization (with a view on Iran)] // *Quarterly Journal of Islamic World Politics*. - 2017. - Period 4. - №6. - P. 67-108.

6 Ibrahim Kiyani Mehr, Mohammad Haji Taghi. Analysis and investigation of examples of Iranian identity in the history of Wasaf al-Hazrah // *Scientific and Research Journal of Iranian History*. - 2018. - №2. - P. 109-128.

7 Marzbali M. Tahavallat hoveiat melli Iran dar دوره Islami (az vorod-e Islam be Iran ta asr-e Safavi) [The evolution of Iran's national identity in the Islamic period (from the arrival of Islam to Iran until the Safavid era)] // *Iranian Political Studies Quarterly*. - 2021. - Period 8. - № 30. - P. 25-42.

8 Hossein G. Karkard-e hoveiat-e bakhsh-e mazhab-e shie dar دوره Safavie [The identity function of Shia religion in the Safavid period] // *National Studies Journal*. - 2008. - Period 9. - № 4 - P. 45-72.

9 Dilmaghani F., Toriki M. Jaigah-e hoveiat-e melli dar Iran. Negahi be tatavvor tarikhi, olgoha va siyasat hae hoveiat-e melli [The position of

national identity in Iran. A look at the historical development, patterns and policies of national identity] // *Sepehr Politician Specialized Scientific Quarterly*. - 2017. - № 11. - P. 29-58.

10 Soleymani G., Arazmi A. Melli garaei bastan gara va bohran dar hoveiat ensan Irani; Baz khani Pasokh Motahari [Antiquarian nationalism and crisis in Iranian human identity. Reread Motahari's answer] // *Scientific-research journal of religious anthropology*. - 2017. - Period 14. - № 37. - P. 207-223.

11 Shafii M. Chehel salegi Engelah 57. Motalebat ghoomi va bohran hoveiat melli [The 40th anniversary of the 1357 revolution. Ethnic demands and national identity crisis] // *Euronews*. 02/02/2019.

12 Nia R., Hosseini A. Ruikard Islami be hoveiat dar asr jahani shodan [Islamic approach to identity in the era of globalization] // *Fars News*. 27/04/2017.

13 Fenton S. Beyond Ethnicity: The Global Comparative Analysis of Ethnic Conflict // *International Journal of Comparative Sociology*. - 2004. - №45.

14 Parekh Bhikhu. The Politics of Identity: Political Principle for an Interdependent World. - New York: Palgrave Macmillan. - 2008.

15 Smith A. The Nation in History; Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. Polity press. - 2000.

16 Tohidi N. Ethnicity and Religious Minority Politics in Iran // *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*. - Oxford Univ. Press. 2009. - P. 299-317.

17 The challenges of national identity in the age of globalization (with a look at Iran) // *Iranian Political Research Quarterly*. - 2016. - №6. - P. 108-118.

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТТАР

Алия Муслимовна Чокатова

PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, email: ch.aliya@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2594-629>

Болатбек Шәдеңұлы Батырхан

доценті м.а., PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, email: bolatkazakh@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2942-925X>

Алия Муслимовна Чокатова

PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, email: ch.aliya@mail.ru. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2594-629>

Болатбек Шәдеңұлы Батырхан

и.о. доцент, PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, email: bolatkazakh@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2942-925X>

Aliya Chokatova

PhD student, al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan, email: ch.aliya@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2594-629>

Boлатбек Batyrhan

Acting Associate Professor, PhD, al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan, email: bolatkazakh@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2942-925X>